

Ана Д. Козић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет

ПРИНЦИПИ ПЕСНИЧКЕ САМОСВЕСТИ У ПОЕЗИЈИ ВОЈИСЛАВА ИЛИЋА²

У средишту пажње овог рада налазе се лирске песме Војислава Илића у којима долазе до изражаја његови поетички и естетички ставови. Пружа се преглед песама у којима је лирски субјекат свестан себе као песника и у којима проговара о смислу поезије, улози песника, песничкој инспирацији, задацима уметника, као и о односу уметника према сопственом делу. Посебна пажња посвећена је тумачењу песама „Под покровом снежним природа почива”, „Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе” и „Досада, магла и тама”. Ове песме повезује ауторефлексивност и аутореференцијалност песничке речи, субјективизација израза, суморна и тескобна атмосфера.

У раду се истиче и значај Војислава Илића у развоју модерне српске поезије и модерне мисли о поезији, као и његов утицај на песнике друге половине XX века, па на тај начин рад покреће и питања песничког односа према традицији.

Кључне речи: Војислав Илић, песничка самосвест, поезија, лирски субјекат, песник, поетика, аутопоетика

Поезију српског реализма обележило је стваралаштво Војислава Илића, који је донео нови стих и нови однос према форми, нови сензибилитет, нове теме, мотиве и лексику, проширујући на тај начин простор лирског изражавања. Увођењем крупних промена у односу на романтичарску поезију и лексику, Илић је отворио пут генерацији модерних песника³, а његова поезија имала је утицај школе, па се отуд говори о *војиславизму* (Иванић 2011: 311). Иако није оставио експлицитне поетичке записе, велики број Илићевих песама садржи имплицитне поетичке ставове песника (Иванић 2017: 498) и у овим песмама може се пратити развојни пут Илићевог поезије кроз различите фазе: утицаји романтичарске поетике, присуство античких мотива и ослањање на класицизам, реалистичке песме, као и наговештаји симболизма у позним песничким остварењима. Прегледом и тумачењем песама које се баве принципима песничке самосвести долази до изражаја значај Војислава Илића у развоју модерне српске поезије и модерне мисли о поезији и оне се могу поделити у неколико група и подгрупа.

Посебну групу чине песме у којима је присутан полемички однос према песницима, критикује се одређени начин певања или се расправља о улози песника у друштву, а често је присутан и изражен друштвено-политички моменат (Исто: 40): „Оргије”, „Мојим пријатељима”, „Новост о полуделом песнику”, „Два песника”, „Пријатељу”, „Мојој музи”, „Реалиста”, „Чудно доба”, „Један монолог младог Слепчевића”, „Из бележника”.

1 ana.kozic@hotmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Поетика српског реализма* (178025), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Пишући о поезији Војислава Илића, Драгиша Живковић (1994: 137) истиче да је пред крај свог живота, у позним песмама, Илић већ зашао у област симболистичких слутњи, тако да је Јован Дучић могао да настави даље његовим трагом и започне развој „симболистичко-модернистичке поезије”.

Другу групу чине оне песме које тематизују смисао уметности, улогу уметника и однос уметника према уметничком делу. Ове песме повезују и антички мотиви, а један део песама посебно се групише око мотива скулптуре и вајарства као уметности, што се може видети већ из самих наслова песама. У складу са тим, у песми „Ниоба” скулптура Ниобе представљена је као *чедо* уметника скулптора, а њена бол због губитка деце пореди се са тугом коју је осећао уметник стварајући можда последње уметничко дело; песма „Тибуло” приказује однос између реципијента (који је такође уметник – песник) и уметничког дела – тематизује се очараност лепотом Венерине статуте, чиме се сведочи о живописности скулптуре у коју је лирски јунак заљубљен. У ову групу песама спада и позната песма „Мраморни убица”, коју одликује изразита фабулативност и у којој се описује тренутак стварања уметничког дела као тренутак смрти уметника:

„Твој живот рад мени беше. И ти ћеш умрети сада,
Јер ја сам чаробни лептир, а ти си чаура био.
Јест, ти ћеш умрети сада... Сав позив живота твога
Свршен је с рађањем мојим, по вољи самога бога;
Али ће Римљани сутра с дивљењем гледати мене
Кô образ врлине чедне, кô узор најлепше жене” (Илић 1968: 44).

Други део песама из ове групе тематизује одлике песништва, улогу и задатак песника и порекло песничке инспирације. У складу са тим, песма „Песник” приказује песника као изабраника муза и открива да се једино уметношћу може победити смрт, док у сасвим супротном расположењу лирски субјекат „Старе песме” као читалац говори о неминовности смрти и пролазности против које нема лека.

У ову групу сврставамо и песме попут „Данијел”, „Овидије”, „Петрарки” и „Заробљени Прометеј српски”, у којима долази до изражаја усамљеност, индивидуалност, али и јединственост и снага песничке позиције.

У претходно наведеним песмама приказује се песник у трећем лицу – или неодређено (личном заменицом *он*), или по имену када су у питању велики песници светске књижевности. Као посебна група издвајају се оне песме у којима су присутни аутопоетички искази о смислу уметности, у којима је лирско ја свесно себе као песника, те су ове песме од највећег значаја за принципе песничке самосвести. У ову групу спадају најпознатије песме Војислава Илића, које се доводе у везу са симболизмом: „Запуштени источник”, „Елегија на развалинама куле Северове” (поистовећивање песничког субјекта са разореним градом), „Химна векова”, „Клеон и његов ученик” – у литератури се условно говори о програмском карактеру ове песме и посебно о стиховима:

„Све је само симбол што ти види око,
Све, што душу твоју и ведри и мрачи.
Симбол је и земља и небо високо,
А суштина она што он собом значи” (Исто: 127).

У песмама из ове групе до изражаја долазе најважније одлике Илићеве поезије: осећај за време и пролазност⁴, нови ритам дугог стиха,⁵ посебан доживљај

4 Пишући о поезији Војислава Илића, Зоран Гавриловић пажљиво закључује: „И чини ми се да се не ради толико о самом збивању у песми колико о времену као о мотиву, о могућности да се скоро несвесним комбинацијама речи, звукова, атмосфере, дочара нешто од огромности времена, од осећања самоће које преплави човека, кад се над њим замисли” (Гавриловић 1958: 29).

5 Новица Петковић истиче да се Војислав Илић враћа на опонашање класичних стихова и строфа, што је водило ка прози и слободном стиху (Петковић 2004: 58). Иван В. Лалић указује на значај

смрти и живописни и тајанствени описи природе у којој се лирски субјекат налази. Милорад Павић (1968: 21) истиче да временом пејзаж у Илићевој поезији постаје субјективизиран и условљен личношћу песника: „Елегија на развалинама куле Северове, Запуштени источник, Кад се угаси сунце, све су то песме које показују да се песник вратио на једном новом нивоу субјективизма, да је почео да трага за подзначењима ствари, за оним невидљивим поливалентним потенцијалима поетског израза, који као да имају неку међусобну везу и за које веома тачно одређује термин *симбола* у значајној песми *Клеон и његов ученик*”.

Као посебну подгрупу издвајамо песме попут „Анђео туге”, „Досада, магла и тама”, „Под покровом снежним природа почива”, „Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе”, које одликује ауторефлексивност и аутореференцијалност песничке речи, субјективизација израза, суморна и тескобна атмосфера.

Песма „Под покровом снежним природа почива” описује природу утонулу у „мртви, тешки сан”; смена дана и ноћи не доноси никакве промене у суморној атмосфери, а сваки нови дан подиже се страшно, попут мртваца. У опису доминирају епитети који се односе на смрт и таму, а природа је представљена као индивидуални живот, у чему се може препознати наслеђе романтичарске поетике. Када говори о приказивању природе у књижевности, Марија Јањон (1976: 201) истиче да се карактер доживљавања природе у романтизму мења и да се тада природи додељује право на сопствени живот. Романтичари су се према природи односили амбивалентно, осцилирајући од обожавања до оптужби, али никада јој нису одузели статус индивидуалног живота (Исто: 230). Као једно од карактеристичних својстава романтичарске природе до изражаја долази њено јединство, док је човек у односу на природу у романтизму увек подељен (Исто: 208). У овој Илићевој песми, након описа уснуле природе, појављује се лирски субјекат који се налази у супротности са том природом и који се одмах конституише као песник:

„Али песма моја под тежином јада
Још пролеће чека, весељу се нада
И развија лет –

Као жива клица под лавином снежном,
Што лагано клија са стабљиком нежном
И постаје цвет” (Илић 1968: 133).

Лирски субјекат осећа таму и тескобу живота, као и неизвесност смрти која је обухватила природу, али се њој песмом супротставља. Песничка самосвест овде је присутна као свест о песми која се развија, свест о моћи те песме и о могућности да се њоме пробуди успавана природа из мртвог и тешког сна. У овој песми још увек, дакле, постоји нада у песму и песника, док ће у познијим песмама Илић ићи до апсолутне субјективизације израза и до поистовећивања природе са сопственим бићем.

У складу са тим, песма „Досада, магла и тама...” доноси измењену слику о песми и песнику. Лирско ја у овој песми свесно је себе као песника и размишља о песми коју ствара, препознајући у звуку лире немир и страх:

и утицај поезије Војислава Илића на песнике двадесетог века, истичући да је Илићев хексаметар стих који је обликован према неопходностима исказа и да се у њему може пронаћи основна матрица слободног стиха (Лалић 1997: 39)

„И ја се препадох силно. Шта значи јецање боно?
И онај суморни усклик и слатки онај над,
Што у акорду једном, кô тајно некакво звоно,
И сумњи и вери мојој израза даје сад?“ (Исто: 95).

Овде је лирски субјекат свестан узалудности своје песме, неминовности времена и пролазности, а вера у борбу између добра и зла изгубљена је одавно са младошћу:

„Ја гневно протресох лиром. И светла васкрсну младост,
И с њоме пропала вера у борби и у злу,
И жице пукоше јасно – и нека очајна сладост
Душу ми прожма сву“ (Исто: 95).

Пишући о поезији Војислава Илића, Душан Иванић (2011: 339) истиче да је његово песништво обележено „континуираном генезом“, која се огледа у контрастирању фигура хармоније са фигурама распадања и разарања, па тако док је у ранијој песми „Песник“ Војислав Илић пружио визију песника као изабраника муза који пева о правди и љубави, у позној песми „Досада, магла и тама...“ говори се о пропалој вери из младости и о очајном и страшном звуку лире.

У складу са тим, ове промене у поезији прати и појава реторике зла и естетика ружног, као и нова повезаност звучних и визуелних слика, која се развија ка фантастичном и загробном (Иванић 2011: 339). Душан Иванић (2011: 340) истиче да се визуелне и звучне представе у Илићевој поезији развијају временом и постају интензивније, чиме се мења њихов онтолошки статус, тако да се приближавају гротесци или фантастици загробног света, што је најочигледније у песми „Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе“.

Лирски субјекат песме „Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе“ проговара о искуству песничког стварања, описујући звучне и визуелне представе у природи као одраз сопствене душе. У складу са тим и у овој песми су присутна два од три доминантна елемента песничких слика у Илићевој поезији, како их дефинише Драгиша Живковић (1994: 127), а то су *ноћ* и *лахор*. Почетни стихови дочаравају тајанствену слику ноћи, која тамо обавија земљу:

„Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе
И велом звезданим својим покрије бурни град
И поља, и доље, горе; кад лахор ђарлија слађе
Кроз опустели сâд“ (Илић 1968: 134).

Посебно издвајамо чињеницу да песник не говори о заласку сунца, већ о његовом гашењу, чиме се сугерише долазак апсолутне таме и смрти. У таквој песничкој представи јавља се питање о човеку, а Душан Иванић (2011: 326–327) као једну од тема у поезији Војислава Илића издваја управо биолошко-космички положај човека на земљи, па се то може односити и на ову Илићеву песму. У складу са тим, ова песма може се разумети и као визија онога што се догађа у тами и дубини песничког бића:

„Ја сиђем усамљен у ноћ. И речи тајанствене
Са усана мојих тада одгоне сан и смрт;
Духне ненадни вихор и све се иза сна прене,
Оживи цео врт“ (Илић 1968: 134).

Занимљив је избор речи – лирски субјекат *силази* у ноћ, а *силазак* увек подразумева спуштање и дубину, па се и *силазак* у ноћ и у осами односи на *силазак* у

себе, у дубину и таму сопствене душе. Песму, при томе, одликује изразита ауто-референцијалност јер лирски субјекат све време има свест о таквом „спуштању“.

Речи које „одгоне сан и смрт“, здружене са изненадним ветром, доприносе тајанствености атмосфере ноћи, чему се придружује и покрет у виду треперења и шуштања лишћа у врту:

„И старо, столетно храшће, зашустити монотono
Старинску некакву песму, старински неки јад;
Бели се занија цветак, ко мало сребрно звоно
Запева цео сад” (Исто: 134).

Треперење простора, преношење звука и звучних вибрација кроз ноћ подсећа на симболизам. У књизи *Метаморфозе круга*, пишући о Бодлеровој поезији, Жорж Пуле (1993: 308) истиче: „То је место пуно просторија, али без простора, јер је простор веза између просторија, а везе нема. Свака просторија, свака ствар трепери, али је то само титрање једног посебног живота. Свет је агрегат дрхтаја, мноштво треперавих пламенова”. Илићева поезија далеко је од оваквог доживљаја простора и кретања, али извесне назнаке симболистичког треперења можемо препознати у песми „Кад се угаси сунце и тама на земљу сађе”, чија визуелно-звучна представа дозива у свест читалаца потоњу слику Дучићевих „Јабланова”.

У наведеној Илићевој песми треперење се дочарава преко храста, који има дугу традицију у српској књижевности и култури. У хришћанству ово дрво се користи за бадњаке и записе, у индоевропским религијама то је било дрво бога громовника, а из доба нашег паганизма познат је обичај да се под храстом одржавају зборови и врше суђења (Чајкановић 2014: 538). Остаје недоречено какав тачно *јад* лирски субјекат препознаје у шуштању лишћа, али се истиче да је у питању „старински јад” и „старинска песма”, па се он може односити на вечна питања судбине и положаја човека у свету, као и његове потребе да победи пролазност и смрт.⁶ Не треба ипак занемарити чињеницу да је шуштање о којем Илић говори *моноџоно*, чиме се сугерише вечно понављање у времену, али у чему се можда може открити и амбивалентан однос према традицији на коју се једним делом Илић и ослања и критикује (романтизам), или на коју се враћа и надограђује (класицизам).

Звучна представа шуштања лишћа полако прелази у упечатљиву песничку слику у којој се цвеће на ветру њише попут звона.⁷ Звоно упућује на цркву, оглашавање, па тако и у овој песми цвеће попут звона буди све што се у врту налази, чиме се припрема атмосфера за појаву гласова и демона у наредним строфама:

„Из мрака, из неба, земље, извиру чудесне приче,
Гласова све јаче бива и ваздух чисто ври...”

6 Указујући на феномен треперења у Бодлеровој поезији, Жорж Пуле (1993: 312) истиче да се спој чулних представа код Бодлера не протеже само из садашњег тренутка ка будућем: „Али звук, боја, мирис, не увећавају трајање само у правцу будућности. Чим почну да трепере, то јест да пројектују своја сазвучја ка будућности, они изазивају у дубини душе одјеке сличног кретања из прошлости”. На сличан начин у овој Илићевој песми, столетно храшће представља везу са далеком прошлошћу, па се песнички доживљај ноћи претвара у један тренутак, који у себи садржи и окупља све три временске одреднице.

7 Када пише о декоративности Илићевих песничких слика, Драгиша Живковић (1994: 127) истиче да на супрот романтичарским описима природе (у којима су присутне јарке боје и мириси), Војислав Илић своје описе испуњава биљем без мириса попут бршљана, маховине, ладолежа, корова итд. Исти феномен присутан је и у овој песми – нема јарких боја и мириса, већ само шуштање лишћа и њихање цвећа којим се доприноси тајанствености атмосфере и упечатљивости песничке слике.

Један се церака лудо, а један очајно кличе,
Као духови зли” (Илић 1968: 134).

Чудесне приче представљене су као бујица која извире из мрака и из земље, али и из неба. У овом стиху искоришћен је неуобичајен предлог – *из неба* (уместо уобичајеног *са неба*), чиме се сугерише дубина из које те приче извиру: оне допире из дубине неба, можда баш из пакла јер се пореде са злим дусима. Ова песма повезана је са загробним светом, што долази до изражаја у свеопштој тами која влада након гашења сунца, као и у појави и церакању демонских гласова.

Лирски субјекат, међутим, опомиње да то нису нечисте силе и демони:

„Но ја их разумем лепо. То нису нечисте сени,
Но моје немирне душе неопевани јад.
Они се отимљу брзо и сву ноћ певају мени
кроз опустели сâд” (Исто: 134).

У овим стиховима присутно је додатно издвајање лирског субјекта, истицање усамљености и индивидуалности његове позиције и његовог искуства, које је суштински искуство песника. Сабина Колш-Фојзнер (2005: 71), говорећи о менталним оквирима поезије у тексту „The Mental Context of Poetry: From Philosophical Concepts of Self to a Model of Poetic Consciousness”, позива се на ставове америчког филозофа Данијела Денета, истичући да се на песму може гледати управо као на могућност контролисања „приче коју говоримо другима, и себи, о томе ко смо”.⁸ Лирски субјекат ове Илићеве песме *себе* дефинише наспрам *других* (као што је то случај са сваком самосвести), конституишући се као песник чињеницом да он, за разлику од других, *лепо* разуме гласове у тами, у чему се препознају изразити металирски и метапоетички елементи. У песми је присутна нарцисоидна сконцентрисаност на себе, али природа овде не пружа рефлексију лепог, већ немир и јад. Описане визије јесу звучно-визуелне представе душе лирског субјекта, његовог унутрашњег света и његове (само)свести, па и ова Илићева песма у извесном смислу осликава теорију Сабине Колш-Фојзнер (2005: 71) да је „поетски свет у ствари ментални свет”.⁹

Пишући о овој Илићевој песми, Милорад Павић (1968: 30) истиче да је пејзаж овде у потпуности поистовећен са песниковом личношћу и да је потчињен његовом унутрашњем свету. У складу са тим, песников врт се у овој песми може разумети као суштински део његовог бића, у које се спушта како би послушну сенке и боли своје душе, осврћући се на песничку традицију којој припада.

Разматрањем проблема песничке самосвести у поезији Војислава Илића јасније се разуме његов развојни пут и траг који је оставио у српском песништву. Иновативност на плану форме, садржине, стиха, тематско-мотивског репертоара и лексике, коју уводи Илић у поезију српског реализма имала је далекосежне утицаје и помогла је развојни ток српске модерне и савремене поезије. Аутопоетички искази у Илићевој поезији, а пре свега они у његовим позним песмама, нагостили су појаву нове сензибилности и нове мисли о статусу и задатку песника, па у складу са тим Иван В. Лалић (1997: 44) истиче: „Чини се да се значај

8 „Applying Dennett’s postulates to poetic subjectivity, we may look at the poem as a way of ‘concocting and controlling the story we tell others – and ourselves – about who we are’” (према Coelsch-Foisner 2005: 71).

9 „[...] imaginative role play, conceptual world shifts and metaphoric transpositions, characteristic of poetry, form part of a dynamic which enables us, in normal conditions, to look upon ourselves and others as centres of being. To put it more radically, our mental world is a poetic world” (Coelsch-Foisner 2005: 71).

Војислава Илића не исцрпљује у културноисторијској димензији његовог чина, у простору и времену заданом одређеним тренутком. Звук певања Војислава Илића ослушкујемо данас као шум једне снажне понорнице који се, преображен у модерној акустици, упорно пробија у певање овде и данас". Књижевно завештање и наслеђе Војислава Илића вишеструко су препознали модерни и савремени песници, као и проучаваоци књижевности, обележавајући Илићево име као једну од највећих прекретница у историји српске књижевности.

Извори и литература

- Гавриловић 1958: З. Гавриловић, *Од Војислава до Дуса*, Београд: Просвета.
- Живковић 1994: Д. Живковић, *Европски оквири српске књижевности V*, Београд: Просвета.
- Иванић 2011: Д. Иванић, *Ка џенези српске поезије*, Београд: Академија.
- Иванић 2017: Д. Иванић, Предговор. Пјесници, извори, коментари, у: Ж. Војновић и др. (приред.), *П(ј)есник и п(ј)есма: христоматија: српска п(ј)есма о п(ј)есми (од барока до реализма)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 17–42; 459–503.
- Илић 1968: В. Илић, *Песме*, Београд: Просвета.
- Јањион 1976: М. Јањион, *Романтизам. Револуција. Марксизам*, Београд: Нолит.
- Колш-Фознер 2005: Sabine Coelsch-Foisner, „The Mental Context of Poetry: From Philosophical Concepts of Self to a Model of Poetic Consciousness”, in: *Theory into Poetry: New Approaches to the Lyric*, Ed. Eva Muller-Zetzelmann and Margarete Rubik, Amsterdam – New York 2005, p. 57–79.
- Лалић 1997: И. В. Лалић, *О поезији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павић 1968: М. Павић, Предговор, у: В. Илић, *Песме*, Београд: Просвета, стр. 5–32.
- Петковић 1968: Н. Петковић, *Огледи о српским песницима*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Пуле 1993: Ж. Пуле, *Метаморфозе круга*, Сремски Карловци: Нови Сад: Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића.
- Чажкановић 2014: В. Чажкановић, *Из српске религије, митологије и фолклора: изабране ситу-ције*, Београд: Evro-Giunti.

PRINCIPLES OF POETIC CONSCIOUSNESS IN THE POETRY OF VOJISLAV ILIĆ

Summary

The paper researches lyric poems of Vojislav Ilić, that represent his poetic and aesthetic attitudes. This work provides an overview of poems in which the lyric subject recognizes himself as a poet and in which he talks about the meaning of poetry, the role of a poet, poetic inspiration, the tasks of an artist, describing the relation between the artist and his own work of art. Special attention is devoted to the interpretation of poems „Under the cover of snow nature rests”, „When the sun goes down and the darkness covers the ground” and „The rain, the fog and the darkness”. These poems have in common the autoreflexiveness and autoreferentiality of the poet's words, subjectivization of the expression, and gloomy and anxious atmosphere.

The paper emphasizes the importance of Vojislav Ilić for the development of modern Serbian poetry and modern thoughts on poetry, and in this way the work also raises the questions of the poetic attitude towards tradition.

Keywords: Vojislav Ilić, poetry, consciousness, (auto)poetic, tradition, poem, lyric subject

Ana D. Kozic